

УГОДА З ПРАВОСУДДЯМ У ЗАКОНОДАВСТВІ США

*СТРАТІЙ Олексій Васильович - здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ м. Київ*

Актуальність статті полягає в тому, що Главою 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», введеною Кримінальним процесуальним кодексом України 14 травня 2012 року, створено основу для формування нового правового інституту та розвитку змагального кримінального процесу в Україні [5]. Проте, цей напрямок достатньо не розроблений на теоретичному рівні та немає достатніх практичних напрацювань, не існує слідчо-прокурорської та судової практики.

Постановка проблеми

Дослідження інституту «угод в кримінальному провадженні» немислиме без урахування, як мінімум, трьох основних факторів: аналізу історичного досвіду, узагальнення практики застосування чинного законодавства та вивчення зарубіжного досвіду. В силу різних обставин раніше в Україні недостатньо уваги приділялося вивченню зарубіжного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. Проте, введення Кримінальним процесуальним кодексом України нових норм та правових інститутів значно збільшило інтерес до вивчення позитивного досвіду організації та законодавчої регламентації правосуддя, яке сформувалося в зарубіжних країнах.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження правових та психологічних особливостей цієї проблеми тор-

калися у своїх працях багато вчених, зокрема, Александров Д.О., Андросюк В.Г., Бойко В.Ф., В.В. Землянська, Зер Г., Казміренко Л.І., Коновалова В.О., Костицький М.В., Кудерміна О.І., Малярєнко В.Т., Марчак В.Я., Максименко Д.М., Медведь В.С., Нестор Н.В., Охріменко І.М., Райт М., Черновський О.К., Ю.В. Шепітько, Цільмак О.М. та ін., проте, інститут угод в кримінальному провадженні є малодослідженим з позицій юридичної психології, внаслідок чого виникають багато спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених та застосування серед практичних працівників.

Мета статті зумовлена необхідністю вдосконалення та розвитку інституту угод в кримінальному провадженні, що значно сприятиме підвищенню ефективності його функціонування в сфері кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

Вважається, що інститут «угод в кримінальному провадженні» виник саме в США і там він має найбільше застосування. В американському кримінальному процесі існують два типи угод – про визнання провини і про співпрацю зі слідством. Процедура їх укладення детально врегульована Федеральними правилами кримінального процесу в окружних судах США, Зводом законів США, Керівними правилами США щодо призначення покарань, законодавством

багатьох штатів. Зобов'язання сторін, взяті за цими двома типами угод, різняться між собою [6, С. 198-214.]. У першому випадку можливе укладення угод трьох видів: про визнання провини в обмін на пом'якшення обвинувачення, про визнання провини в обмін на пом'якшення покарання і про визнання провини в обмін на пом'якшення звинувачення і покарання.

Крім того, американському кримінальному процесу відома процедура вирішення кримінальних проваджень без проведення судового розгляду у випадку заяви обвинуваченим клопотання про відмову оскаржувати пред'явлене обвинувачення. Варіантів співпраці в американському кримінальному процесі можна виділити також декілька:

1) співробітництво, в межах якого особа не може переслідуватися за вчинене. Співпраця головним чином полягає в наданні свідчень проти співучасників. В американській науці таке явище називають «перетворенням на свідка обвинувачення». При цьому повідомлені правоохоронним органам відомості не можуть бути використані проти обвинуваченого у кримінальному провадженні;

2) співробітництво в межах угоди про визнання провини. Слід зазначити, що визнання провини саме по собі вже розглядається як один із способів співпраці. У той же час все частіше стали укладатися угоди за «умови», що обвинувачений не тільки визнає провину, але й виконає будь-яку корисну роботу для суспільства, відшкодує збитки потерпілому, допоможе викрити співучасників [6, С. 198-214.]. За умови позитивної посткримінальної поведінки обвинуваченого суд, призначаючи покарання, не має права вийти за межі обіцяного розміру покарання. Цей варіант залишає можливість переслідування особи на підставі інших самостійно отриманих доказів. Угода про сприяння у розслідуванні інших проваджень або кримінальному переслідуванні інших осіб може бути укладена вже після засудження особи. У цьому випадку засудженого стимулюють до укладання угоди, обіцяючи зменшити покарання, призначене йому за вироком суду.

В процесуальній літературі укладення угод про визнання винуватості в кримінальному процесуальному праві вже досліджувалася [1; 3; 7; 9]. Вивчення американських наукових джерел та судової практики показало, що до 98% кримінальних проваджень від їх загального числа в судах вирішується на підставі угод про визнання винуватості [2, С. 46-48].

Процедура вирішення кримінально-правового спору на підставі заяви обвинуваченим клопотання застосовується рідко, оскільки, з однієї сторони, на практиці виникають значні труднощі при тлумаченні категорії «відмова від заперечення звинувачення», з іншої, потрібно дотримуватися додаткових умов – заява обвинуваченим такого клопотання допускається тільки за згодою суду, а схвалення судом – тільки після належного врахування думки сторін і встановлення громадської зацікавленості в ефективному відправленні правосуддя. Американський варіант угоди про співпрацю, який передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, також зустрічається на практиці не часто. Такі угоди укладаються, якщо необхідність співпраці обумовлена суспільним інтересом та отримано згоду вищої посадової особи прокуратури з метою забезпечення однакової практики укладання таких угод.

Таким чином, у переважній більшості випадків у США з обвинуваченими укладаються угоди про визнання винуватості, у тому числі й ті, додатковим зобов'язанням по яких виступає сприяння обвинуваченого у розкритті злочину і кримінальному переслідуванні інших осіб. Процесуальний порядок розгляду кримінального провадження на підставі угоди, умовами якої виступають як визнання винуватості, так і сприяння слідству у розкритті злочину і викритті співучасників, нічим не відрізняється від судового розгляду за заявою обвинуваченим клопотання про визнання винуватості. Сама можливість появи такого інституту в американському кримінальному судочинстві значною мірою обумовлена особливостями правової та процесуальної систем США.

Англо-американське право не знає поділу на матеріальне і процесуальне, приватне і публічне, цивільне й адміністративне. Воно побудоване за формально-юридичним принципом, який надає пріоритетного значення процесуальним нормам перед нормами матеріальними, характеризується відсутністю кодифікації (за винятком деяких штатів США), пануванням прецеденту над статтями [6, С. 198-214.]. Звідси і специфічні риси кримінального процесу США. Для нього характерна його «процедурність», змагальність і диспозитивність. В американському кримінальному процесі прокурор має широкі дискреційні повноваження щодо розпорядження обвинуваченням, а обвинувачений – диспозитивне право визнати свою винуватість за пред'явленим обвинуваченням у суді. Сторонам надано право укласти угоду, згідно з якою вони йдуть один одному на поступки: обвинувачений зобов'язується в суді визнати свою винуватість у вчиненні злочину, а прокурор – зменшити обсяг обвинувачення чи перекваліфікувати вчинене діяння з більш тяжкого складу злочину на менш тяжкий. В результаті покарання, призначене обвинуваченому судом, буде менш суворим.

Вирішення кримінального провадження на підставі угоди вигідно для всіх учасників судочинства. Сторони і суд угода позбавляє від проведення судового слідства, тому що визнання винуватості тягне особливу форму розгляду кримінального провадження, за якої докази в суді не досліджуються. Угода також істотно скорочує тривалість проходження кримінального провадження в суді. У разі визнання винуватості проводяться тільки дві судові стадії – пред'явлення обвинувачення і призначення обвинуваченому покарання. Угода позбавляє і від необхідності запрошувати до суду свідків, оскільки докази не досліджуються, а також потерпілого, думка якого щодо майбутньої процедури з'ясовується прокурором при формулюванні ним свого варіанту умов угоди. Угода задовольняє інтереси всіх учасників процесу, навіть потерпілого, який виключений з процесу укладання угоди. Оскільки останнім часом

все частіше умовою угоди є не тільки визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину, а й виконання позитивних посткримінальних дій, в тому числі відшкодування шкоди потерпілому, приватний інтерес в рамках кримінального судочинства отримує реальне задоволення.

За оцінками американських процесуалістів, у США «загальнопоширене скептичне ставлення до формальних процедурних правил; вони розглядаються як перешкода швидкому розгляду кримінальних проваджень щодо підозрюваних у відношенні яких вже було проведено необхідне розслідування та зроблено висновок про їх фактичну винність» [8, С. 35-37].

У 1975 р. процедура укладення угод про визнання винуватості остаточно отримала формальне схвалення Верховного Суду США як така, що не що суперечить конституційним принципам правосуддя. Американська асоціація юристів, обґрунтовуючи корисність угод про визнання винуватості, вказала, що однією з причин, які виправдовують надання обвинуваченому поступок при призначенні покарання, є те, що обвинувачений заявою про визнання винуватості допомагає державі в особі обвинувача в досягненні його завдань, що «сприяє швидкому і невідворотному застосуванню до нього заходів виправного впливу», і що «поступки відкривають можливості застосування альтернативних заходів виправного впливу, які краще пристосовані для досягнення виховних, охоронних і попереджувальних цілей виправного впливу, або запобігають заподіяння зайвого страждання обвинуваченому» [9, С. 104].

Роль суду в американських змагальних процедурах є традиційно пасивною. Суд пов'язаний пред'явленим конкретній особі обвинуваченням. Тому, якщо прокурор і обвинувачений досягли про нього угоди, суд, зазвичай, визнає саме це звинувачення доведеним, обмежившись тими доказами, які вважали за потрібне надати сторони. Разом з тим, реалізуючи своє головне повноваження при розгляді угоди про визнання провини – її схвалення або відхилення, суд наділений широкою дискреційною владою. Законодавство встановлює мінімальний

обсяг правил, які повинні бути дотримані суддею при прийнятті рішення. Так, суд зобов'язаний відхилити заяву обвинуваченого про винність, якщо у відкритому судовому засіданні, особисто опитавши обвинуваченого, переконається, що: клопотання є наслідком погроз, насильства, обману, навіювання, іншого примусу або обіцянки будь-яких вигод, крім передбачених угодою; обвинувачений не обізнаний про наслідки угоди та з своїми процесуальними правами; обвинуваченому не забезпечено право на захист. Суд має право винести рішення на підставі визнання обвинуваченим своєї винуватості без дослідження доказів у тому випадку, якщо переконається в наявності фактичних підстав для такого визнання.

В США суд має право призначити будь-яке законне покарання, незважаючи на угоду сторін. Суд, перевіряючи дотримання умов угоди, зобов'язаний з'ясувати в обвинуваченого, чи він розуміє, що ні його захисник, ні суд не можуть до судового розгляду справи повідомити йому точні межі можливого покарання. Також судом роз'яснюється, що ним може бути не прийнята рекомендація прокурора чи прохання адвоката про призначення конкретного покарання, і в цьому випадку обвинувачений, що заявляє клопотання про невинуватість, не матиме права відкликати його в подальшому. Невизначеність практики призначення покарання нерідко призводить до засудження осіб до більш суворого покарання, ніж те, яке обіцяв прокурор при укладанні угоди. Однак у більшості випадків, пом'якшення прокурором обвинувачення, що лежить в основі угоди, тягне пом'якшення кримінальної відповідальності. Але й у цьому випадку обвинувачений не завжди отримує велику вигоду, оскільки практика складання покарань за вчинення кількох злочинів, широкий розрив між нижчою і вищою межею строку покарання за більшість злочинів, включення інформації про фактичні обставини злочину в доповідь про обвинуваченого, які досліджуються суддею перед призначенням покарання, знижують значення того факту, що частина пунктів звинувачення зня-

то або що обвинуваченому призначається покарання лише за деякі з вчинених ним злочинів.

При призначенні покарання суд враховує значимість і корисність, ступінь і характер, своєчасність сприяння обвинуваченого, правдивість, повноту і достовірність наданої ним інформації, отриману шкоду або небезпеку отримання шкоди обвинуваченим або його родиною, що відбулися в результаті такого сприяння. При цьому суд бере до уваги оцінку прокуратури співпраці з обвинуваченим як достатню підставу для того, щоб призначити йому більш м'яке покарання.

В американському процесі при затвердженні угоди про визнання винуватості суддя роз'яснює обвинуваченому його право оскаржити до вищестоящего суду будь-яке покарання, не передбачене умовами угоди. Також роз'яснюється його право відмовитися оскаржити вирок суду, якщо він призначить покарання передбачене умовами угоди, або нижче того, яке пропонував прокурор у межах угоди про визнання винуватості. Американська модель закріплює можливість оскарження вироку суду з причин некомпетентності захисту. У цьому випадку обвинувачений має довести той факт, що якби не некомпетентність захисника, то він не визнав би себе винним і став би наполягати на суді. Встановлення такої підстави для оскарження вироку пов'язане з тим, що американська процедура передбачає обов'язок роз'яснити обвинуваченому наслідки визнання ним своєї провини покладений на захисника. Саме захисник, а не обвинувачений бере участь у переговорах з приводу укладання угоди з прокурором. Суддя, звертаючись до обвинуваченого, з'ясовує чи роз'яснив йому захисник його конституційні права та чи попередив його, що у випадку прийняття судом клопотання про визнання винуватості він буде позбавлений права скористатися цими правами, включаючи право на повний судовий розгляд, апеляційного оскарження вироку. Крім того суд з'ясовує у обвинуваченого чи обговорив з ним захисник покарання, яке може бути йому призначено судом, а також кожен пункт

угоди про визнання винуватості й кожен пункт обвинувачення, за яким підзахисний визнає себе винним, чи відповів захисник на всі питання, які виникли у обвинуваченого у зв'язку з укладенням угоди.

У адвоката суддя уточнює чи обговорив він повністю і детально умови угоди зі своїм підзахисним, включаючи положення про відмову від права на оскарження вироку, чи розуміє клієнт всі обставини злочину, в яких визнає себе винним, чи зроблено ним заяву про визнання провини добровільно і за згодою захисника.

Федеральні правила кримінального процесу в окружних судах США передбачають право обвинуваченого відкликати заяву про визнання винуватості лише до її прийняття судом. При відхиленні клопотання про винуватість суд дає обвинуваченому можливість відкликати своє клопотання і повідомляє йому, що якщо той буде наполягати на задоволенні такого клопотання, вирішення кримінального провадження може бути менш сприятливим для нього, ніж це передбачалося умовами угоди. Відкликати заяву про визнання винуватості обвинувачений має право і у випадку, якщо в ній містилася вказівка на залежність визнання винуватості від виконання судом рекомендацій про обсяг обвинувачення і міру покарання, які містяться в угоді, а суд ці рекомендації проігнорував.

Федеральні правила кримінального процесу в окружних судах США і Пам'ятка федерального судді США закріплюють обов'язки суду з перевірки добровільності, розумності та усвідомленості заяви обвинуваченого про визнання провини, його обізнаності про процесуальні права у звичайній і спрощеній формах судочинства, наслідки заяви клопотання про визнання винуватості, особливості призначення покарання за спрощеною процедурою, а також встановлення фактичних підстав для прийняття заяви про визнання винуватості. З цією метою суддя, керуючись Пам'яткою, повинен з'ясувати в обвинуваченого обставини заявленого клопотання про визнання винуватості, а також провести допит обвинуваченого під присягою і в присутності захисника, з веденням про-

токолу про злочин, щодо якого він заявив клопотання. Прокурор після цього також допитує обвинуваченого про обставини, викладені в його заяві про визнання винуватості, які складають фактичні підстави для засудження.

Американська угода про визнання винуватості під впливом європейської процесуальної культури і практики сьогодні набуває нові характеристики: суд нерідко проявляє свободу в призначенні покарання; бере активну участь в обговоренні умов укладення угоди сторонами; внаслідок необмежених повноважень прокурора приймати рішення щодо укладення угоди, остання стає схожою не на двохсторонню угоду обвинуваченого з прокурором після змагальних переговорів, а на одностороннє визначення прокурором ступеня винності обвинуваченого і відповідного покарання для нього.

Таким чином, досвід застосування законодавства щодо вирішення кримінально-правових конфліктів на основі угод про співпрацю з правосуддям у США свідчить про певні позитивні сторони цього інституту, який впроваджений в Кримінальний процесуальний кодекс України як інститут кримінальних проваджень на підставі угоди про визнання винуватості, які полягають у наступному:

1) підвищується оперативність, економляться обмежені ресурси судів та сторони обвинувачення: органів досудового розслідування, прокуратури;

2) розгляд кримінального провадження за відсутності свідків позбавляє їх від зайвих емоційних переживань і можливих незручностей, пов'язаних із викликами в судові засідання;

3) для осіб, які тримаються під вартою, угода дозволяє домогтися якнайшвидшого судового розгляду і уникнути тим самим тривалого позбавлення волі;

4) засудження на підставі угоди про визнання винуватості не тягне ряду негативних правових наслідків, які можуть настати в разі винесення обвинувального вироку в порядку судового розгляду по суті (заборона займати певні посади, позбавлення виборчих прав та ін.);

5) з'являється можливість стимулювати обвинувачених до співпраці зі слідством і ймовірність їх позитивної посткримінальної поведінки. При цьому зазначається, що раціоналізація кримінальних процесуальних форм – не самоціль, а спосіб, який дозволить «вижити» змагальним судовим кримінальним провадженням.

Література

1. Головки Л.В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве /Л.В. Головки. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 544 с.
2. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс / Под ред. К.Ф. Гуценко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало, 2005. – 736 с.
3. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств : Учебник /К.Ф. Гуценко, Л.В.Головки, Б.А. Филимонов. – М. : Зерцало-М, 2001. – 480 с.
4. Кримінальний кодекс України [офіц. текст] : – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 212 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст] : – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 292 с.
6. Кувалдина Ю.В. Сделка о признании вины: опыт уголовного судопроизводства США /Ю.В. Кувалдина// Актуальные проблемы современного уголовного процесса России. – Сборник научных статей. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2003. – С. 198-214.
7. Николайчик В.М. Уголовный процесс США /В.М. Николайчик. – М. : Наука, 1981. – 224 с.
8. Тейман С. Сделки о признании вины или сокращенные формы судопроизводства: по какому пути пойдет Россия? /С. Тейман // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 35-37.
9. Уайнреб Л.У. Отказ в правосудии. Уголовный процесс в США /Л.У. Уайнреб.; с предисл. и под общ. ред. В.М. Николайчика. – М. : Наука, 1981. – 191 с.
10. Newman Donald J. Conviction: The Determination of Guilt or Innocence Without Trial / J. Donald Newman. – Little, Brown, 1966. – P. 12-13.